

**Руски щрихи към Руско-турската война 1877-1878 г.
(руски сценарии за войната и след войната)**

Проф. д-р Нина Дюлгерова

Последната за XIX в. руско-турска война поставя на изпитание както ролята на Руската империя в сложната конфигурация на “европейския концерт”, така и нейните възможности за отстояване на стратегическите цели, преследвани в източния въпрос. Петербург започва една война, в която емоциите и амбициите, подплатени с обещанията на Австро-Унгария от Райхщат (юли 1876) и Буда-Пеща (януари 1877), водят до единствено възможните за създамата се ситуация резултати. Победите и грешките на дипломатическото поле не отстъпват по важност на военните успехи и провали. Руската империя започва войната с Османската империя с официално декларираната цел за спасяване на християнските народи, намиращи се под турска власт. Това обаче не е протоколна фраза без съдържание. Напротив, в руското общество, както и в някои правителствени кръгове е силно убеждението, че “освобождението на източните християни е историческо призвание на руския народ”. Какво обаче преследва Петербург в тази война и какво всъщност получава от нея? В съществуващата дипломатическа документация от Архива на външната политика на Руската империя се открояват двете теми, които са предмет на проекти и планове – Проливите и Балканите. Стратегическата, но като цяло хипотетична, цел за притежаване на Босфора и Дарданелите, в един или друг вариант присъства в плановете на висшите военни, в тайните инструкции на руския император, в проектите за сключване на мирния договор между двете империи – Руската и Османската. Обмислят се и се предлагат начини и възможности за осъществяването на тази лелеяна мечта, която както в началото, така и по време на цялата руско-турска война не престава да вълнува военният елит. Няма противоречия по какъв начин може да се реши Източния въпрос. Военните са единодушни, че това означава завладяване на проливите, а господството над тях зависи от сухопътните сили¹. Според генерал Фадеев “Босфорът може много лесно да се превземе без предварителен шум, с достатъчно сила и за няколко дни, но само тогава, когато ние (руснаците – бел.Н.Д.) тръгнем към Проливите не откъм Дунава, а от южната граница на освободена България”². Той смята, че това би позволило да се осъществи руски десант с 50-хилядна войска, която ще бъде непреодолимо препятствие за десант на чужди сили. Генералът е уверен, че с тази армия ще се прикрие цяла южна Русия и Кавказ, вместо многохилядната армия, необходима сега за тази цел. Съгласно неговият план прекият резултат от завземането на Босфора е цялата руска сила да се съсредоточи на западната граница, което би поставило останалите велики сили в неизгодна за тях позиция. Генерал Обручев също изразява мнение по въпроса за Проливите и режима за тяхното използване. Той дълго разсъждава върху принципа на паритета, предлаган за европейските ескадри при използването на Проливите. Генералът е категоричен, че подобно решение е крайно неизгодно за Русия. След дълъг анализ за паритета и неговите съмнителни достойнства за руските интереси в Проливите и възможностите за тяхното използване в Средиземно море той стига до извода, че за империята е по-добре да се откаже “от правото на ограничен достъп в Черно море през Проливите на кораби от всички без изключение нации”. За Обручев това е по-безопасно. Аргументите му са достатъчно обективни. Отсъствието на активна морска търговия, както и на собствено пристанище в

Средиземно море, което да приютява руския флот при война или неутралитет на крайбрежните държави, поставят под съмнение ползата от исканото право на излаз в Средиземно мореб. Тезата му за възможностите на руския флот и останалите велики сили е убедителна. С Австро-Унгария географията ограничава двустранните отношения в рамките на сухопътната армия, с Италия се съмнява някога да се влезе в морски бой, а с флотата на Англия и Франция Русия не може да се сравнява. Генерал Обручев е уверен, че гаранциите за руските интереси на Проливите трябва да се ограничат в рамките на руско-турските преговори. Най-сполучливият за империята вариант според него е свързан със следните комбинации:

1. Постигане на сериозна военна и морска позиция на Русия, чрез турски отстъпки на част от територията в северния път на Босфора, където тя (Русия-б.а.) да построи свои укрепления. От другата страна трябва да има турски укрепления. По този начин империята става неуязвима. Според генерала трябва да се иска Буюк-дере, независимо от негативната реакция на Англия и останалата част на Европа.

2. В Босфора трябва да има смесен гарнизон чрез договореност между Русия и Турция, включваща система от укрепления откъм Буюк дере, които да се заемат от общи гарнизони на двете държави.

3. По същия начин да се разпределят всички разходи по усъвършенстването, въоръжението и ремонта на укрепленията.

4. Обсъждането на всички въпроси по укрепението се възлага на смесена комисия. Към проектите на двамата генерали може да бъде добавен и документът, съдържащ трите варианта на възможните условия за сключване на мир между Петербург и Цариград. Принципът, върху който безименният автор гради своите предположения, се основава на отношението на Европа към военните действия и успехите на руското оръжие. Независимо дали са крайно радикални, или умерени, идеите са подчинени на желанието или за свободно корабоплаване или за пълно закриване на Проливите за руските и английските кораби. В две от предложенията се прокрадва споменът за руския дипломатически успех, постигнат в Ункяр-Искелески от 1833 г. – закриването от Османската империя на Проливите за кораби на всички държави, освен за крайбрежните, т.е. само за Русия. Съдбата на Константинопол също е обвързана с тази на Проливите. Вариантите са или свободен град под европейски протекторат или турски град с точно определени граници. Те трябва да бъдат гарантирани със закриване на Проливите с руски флот откъм Босфора и английски флот откъм Дарданелите. Освен това категорично е подчертано, че трябва да се сключи специална конвенция с Турция за възпрепятстване на създаване на морски учреждения на чужди държави в Черно море. Тези проекти са в унисон с настроеността на руския император Александър II, който в инструкцията си до канцлера Горчаков от ноември 1877 г. е категоричен за условията, при които Турция би трябвало да приеме загубата във войната. Той е уверен, че султанът трябва да намери начин да постигне съгласие с Петербург относно защитата на правата и интересите на Русия в Босфора и Дарданелите. Спектърът на предложения и хипотези, които вълнуват руския генералитет е ограничен откъм възможности. Спомените от неуспешната Кримска война или за триумфа от 1833 г. не променят фактът, че Русия както тогава, така и сега има пред себе си слаба Османска империя и силна, нетърпяща надмощие, Европа. С оглед на откровената, основаваща се на прагматизма, позиция, логично звучи и резолюцията на Александър II върху повечето от получаваните документи, гласяща поставянето им в най-секретния архив без достъп до тях. Постоянното присъствие на Проливите в проектите и мненията на официален Петербург не променя факта, че основният акцент в руските планове, като по-реални за осъществяване, е поставен върху бъдещето на балканските територии. Разпределението и конституирането им са

от съществено значение за мястото и ролята на Руската империя в балканската конфигурация. Възможностите за решение не са много, но се базират върху достигнатото дотогава по дипломатически път, като се визира най-често договореното на Цариградската конференция от декември 1876 г. За дейността на граф Игнатиев и неговата последователна защита на българските интереси като дългогодишен посланик в Цариград и по време на Руско-турската война е писано достатъчно много. Не е тайна неговата изкусна дипломатическа игра, която успешно доказва необходимостта европейските сили да се ангажират с конкретно решение по българския въпрос. И докато тази истина е известна, на по-малка популярност се радват

мненията и вижданията на известните и неизвестни руски дипломати, работещи в посолствата в Европа или на Певчески мост* по бъдещето реструктуриране на Европейския югоизток. Едно от тях е писмото с гриф “строго секретно” на граф Орлов от 16 февруари 1877 г., което лежи в тайните сейфове на Секретния архив на министъра на МИД.¹³ Не е без значение обстоятелството, че съгласявайки се Турция да получи възможност да осъществи обещаните от нея реформи, руският дипломат предлага Русия да си възвърне “без да иска ничие съгласие, Бесарабия, отнета ѝ по силата на Парижкия договор от 1856 г.” Търсенето на реванш Орлов обяснява с “пролятата от войниците на Румянцев и Суворов кръв”. С връщането на областта руският император би запазил мира, би защитил интересите на християните и руското национално достойнство. Тези мисли споделя и самия император, който признава: “Мисълта на Орлов и на мен ми харесва”. Логиката на дипломата е подчинена не само на руските интереси, но и на търсенето на баланс между руските и австро-унгарските* Това е адресът на Министерството на външните работи на Руската империя амбиции. Руският външен министър княз Горчаков няма илюзии спрямо австро-унгарската позиция към християнското население в Османската империя. За Петербург не е тайна желанието на Виена да анексира Босна и Херцеговина. Също така канцлерът Горчаков е наясно със страха на неговия австро-унгарски колега граф Андраши от изолирани действия на Русия на Балканите, което мотивира Виена да търси съвместни решения на проблемите в Османската империя. В инструкцията си до руския посланик във Виена граф Новиков от 11 септември 1876 г. канцлерът споделя неговата прогноза, че сега Европа и Изтокът са обречени на постоянни конвулсии. И докато Певчески мост и дипломатите във Виена и Париж обвързват руските претенции с австро-унгарските амбиции, то руският генералитет търси логиката в балканската геополитика през призмата на военната стратегия. Географската близост на България до Босфора очертава централното място на българските територии в руските проекти и планове. Интересът на висшите чиновници и дипломати към България естествено е подчинен на прагматизма. Той намира конкретен израз и в предлаганите варианти за решаването както на българския, така и на останалите балкански въпроси в края на Руско-турската война, което е в пряка зависимост от военните действия и реакцията на Европа. Предложенията варират от независимост за Сърбия, Румъния и България, през запазването на тяхната васална автономия до политическа автономия за Сърбия, Черна гора и Румъния и административна автономия за България. Категорично е очертано и връщането на Бесарабия на Русия срещу Добруджа за Румъния. С удовлетворение се отбелязва, че след тази война Османската империя губи северната и централната част на Балканския полуостров. Съдържанието на съществуващите документи налага извода, че по време на Руско-турската война висшата дипломация нито за момент не забравя обстоятелството, че не на бойното поле ще се решава въпросът за Проливите и Балканите. Действително, последната руско-турска война не променя наложилата се през XIX в. изработена схема – война – конференция – дипломатическо, а не военно, решение. Сан-Стефанският прелиминарен договор демонстрира огромното желание на

официален Петербург да осъществи своята мечта за голяма, славянска, православна държава на Балканите, пренебрегвайки австро-руските договорености от Райхшат и Буда-Пеща. Конюнктурата обаче, както през целия период на тази източна криза, не работи в полза на руските планове. Съществува голямо количество литература за причините, породили Сан-Стефанският експеримент. Мненията варират от неадекватното възприемане на ситуацията от висшия дипломатически и военен елит и налагането на субективния фактор в лицето на граф Игнатиев за прокарването на това решение до осъзнатото желание на Петербург да провери границите, в които великите сили биха позволили на Русия да осъществява самостоятелно своите амбициозни планове. Резултатите от Берлинския конгрес юни 1878 г. точно обозначават рамките на руското присъствие в източния въпрос. Обединените усилия на държавите от “европейския концерт” срещу империята, довежда поредната източна криза до нейния предсказуем край. Руската доктрина, базираща се на имперската идея за териториално разширяване и защита, за утвърждаване на политически авторитет в Европейския югоизток, в края на 70-те години претърпява крах. Неслучайно министърът на външните работи на Русия граф Горчаков след завръщането си от Германия заявява: “Берлинският договор смятам за най-черната страница в моя живот.” В писмо от 20 юни 1878 г. от Берлин до руския император Александър II той с огорчение пише, че “след като се подпише този нескопосан мир, ще трябва отново да се върнем към известната фраза от 1856 г.: на Русия ѝ предстои да се съсредоточи”. Съсредоточаването не помага съществено, а може би вина за това е отсъствието на фигура от ранга на Горчаков, но Горчаков от 1856, а не от 1878 г.

(Ж.В. Основната вина за това незавидно положение носи изцяло Горчаков със своята недалновидна и вредна за руските интереси профренска политика!)

Резултатите от политическите и дипломатическите акции на Петербург в Източния въпрос не са блестящи. Нерешеният въпрос с Проливите, икономическото и политическото изтласкване от региона, натрупването на негативи в двустранните отношения с балканските държави, са конкретните резултати, които Руската империя получава от войната с Османска Турция. Нещо повече, тя загубва и предимството пред останалите велики сили, което и даваше до 1877 г. политиката на подкрепа на национално-освободителните борби на православно население в Османската империя. През следващите десетилетия ореолът на Русия като балкански освободител помръква пред имперската ѝ политика, малко отличаваща се по своите цели и средства от тази на останалите велики сили.

Литература:

1 Государственный архив Русской Федерации (ГАРФ), ф. 677, оп. 1, а.е.368, май 1877, л. 7-7/об. Записка ген.майора М. Фадеева о задачах России в войне с Турцией,

2 Пак там

3 Пак там, л. 7/об

4 Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, Записка генерала Обручева. К вопросу об открытии Проливов., 27 ноября 1877, л. 34-44.

5 Пак там, л. 37

6 Пак там, л. 38-38/об

7 Пак там, л. 39/об-40

- 8 АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467у д. 36/37/38. Записка по вопросу о Проливахр 1877, л. 92/об
- 9 Пак там.
- 10 Пак там, л. 93
- 11 АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 35/36, 22 ноября 1877, 10-11/об
- 12 Пак там.
- 13 АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 35/37/39, 16/22 февруари 1877. От граф Орлов до граф Горчаков, л. 10
- 14 Пак там.
- 15 Пак там, л. 11/об
- 16 Пак там, л. 10
- 17 Пак там
- 18 Пак там, 17/об
- 19 АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, 5 юни 1877, Возможные условия мира смотря по событиям, л. 105 20 Още през февруари 1877 г. германският канцлер Ото фон Бисмарк изразява своето съгласие за този акт. АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 35/37/39, 16/22 февруари 1877. От граф Орлов до граф Горчаков, л. 10 21 Пак там, АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, 5 юни 1877, Возможные условия мира смотря по событиям, л. 105
- 22 АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, 5 юни 1877, Возможные условия мира смотря по событиям, л. 105
- 23 Цит. по Сборник, изданный в память дватцатипятилетнего управления МИД государственного канцлера, светлейшего князя А.М. Горчакова – 1856-1881 гг. С.-П., 1881
- 24 АВПРИ, ф. 138, Секретный фонд Министра МИД, оп. 467, д. 36/37/39, 20 юни 1878, л. 4